

TÖRTÉNETI BESZÉDAKTUS- KUTATÁS: DIREKTÍVÁK A KÖZÉPKORI KATALÁNBAN

Nagy C. Katalin
MTA-DE-SZTE Elméleti
Nyelvészeti Kutatócsoport

A KUTATÁS TÉMÁJA

- *pensar* 'gondol', *voler* 'akar', *plaure* 'tetszik' felszólító alakjaival alkotott szerkezetek
- 13-16. századi katalán történeti korpusz (narratív szövegek, levelek, parlamenti beszédek)
- történeti beszédaktuskutatás
- történeti udvariasságkutatás

1. PLAURE (felsz./kötőmód, *plàcia*, *plagués*) + QUE 'tessék vkinek, hogy'

2. PLAURE (felsz./kötőmód, *plàcia*, *plagués*) + főnévi igenév 'tessék vkinek megtenni vmit'

- interakció / leíró rész: 81 / 21
- kvalitatív kontextuális elemzés: ki, kinek, miért, hogyan, mi célból, a megelőző és a rákövetkező beszédaktusok (vö. Kohonen 2000)
- tágabb kulturális kontextus

PLAURE 'tetszik' (felsz.) + dat. + QUE

Kontextus: az aragón csapatok a kalábriai partoknál portyáznak, a kalábriaiak odajönnek az admirálishoz és kegyelmet kérnek, szövetséget ígérve:

– *Sant almiralls, no em faces damnatge! (...) E així, **plàcia-us que** no ens façats aquell mal que poriets.*
(Munt I 125)

‘Kegyes admirális, ne okozz kárt nekünk! (...) Így hát **tessék neked, hogy** ne tedd meg velünk azt a rosszat, amit megtehetnél.’

PENSAR 'gondol' (felsz.) DE + főnévi igenév:

„*Seyor, pensats de cavalgar e de moure, que veus los moros que vénen*”. (Jau 425)

'Uram, **gondolj** lóra szállni és mozdulni (tkp. szállj lóra és indulj), hiszen látod, hogy már jönnek a mórok.'

VOLER 'akar' (felsz.) + főnévi igenév:

“*no vullats haver paor ni temença del rei dels sirians ni de la gran multitud que ab ell és*” (Parl 45, 30-1, 1370,)

'Ne **akarjatok félni és rettegni** (tkp. **ne féljete**k és **ne rettegjete**k) Asszíria királyától és a vele levő sokaságtól'

- a beszélő a hallgató valamilyen jövőbeli cselekedetét akarja elérni (direktíva)
 - formailag a felszólító mód a *plaure* 'tetszik', *pensar* 'gondol' és *voler* 'akar' igékhez kötődik, a tényleges cselekvést alárendelt tagmondat vagy főnévi igenév írja le
 - a beszélő az egyszerű felszólító módú igealakot feltehetőleg nem ítélte megfelelőnek szándékai eléréséhez
- milyen jelentést közvetítenek e szerkezetek?
- mi a funkciójuk?
- felcserélhetőek a fenti kontextusokban?

ELMÉLETI VONATKOZÁSOK

- direktívát hajtunk végre direktíva által
- nem közvetett beszédaktusok a searle-i értelemben
- illokúciós aktus típuson belüli közvetettség: bár az elsődleges és a másodlagos aktus illokúciós ereje megegyezik, de propozíciós tartalmuk eltér

Közvetett direktívák:

„amikor az indok az, hogy H (= *hallgató*) **akarja** vagy óhajtja stb. A-t megtenni, mely esetben S **csak** azt **kérdezheti**, hogy H akarja-e, óhajtja-e stb. megtenni A-t.”
(Searle 1975/1991: 66)

→ a vizsgált előfordulások a közvetettség speciális esetei

PLAURE 'tetszik'

- az *agradar* 'tetszik' a XIX. század végére kiszorítja az informális nyelvhasználatban
- mai katalán: használata korlátozott, sztereotip kifejezések (*si a Déu plau* 'ha Isten úgy akarja', ***si us plau, sisplau*** 'kérem')
- a *sisplau* grammatikalizációja (Alturo–Chodorowska-Pilch (2009))

feltételes szerkezet, kontextus: direktíva BA, a B udvariasan elismeri, hogy a címzettnek joga van nem teljesíteni B kérését

→ diskurzusjelölői funkció, udvarias és kevésbé udvarias használat

hasonló jelentésváltozás: angol *please* < *if you please*

1. a beszélő Isten, Jézus Krisztus, Szűz Mária tetszését kéri valamire (44 pld)

2. a beszélő egy másik ember tetszését kéri valamire (58 pld)

- teocentrikus világkép és értékrend: bármiféle cselekvés csak Isten áldásával valósulhat meg, a dolgok alakulását Isten igazgatja
- a nyelvhasználatban, a személyközi interakciókban is megmutatkozik: egyes nyelvi formákban, az interakció és az érvelés felépítésében

plaire: „*no / plach a Déu*” ’úgy/nem tetszett Istennek’ →
jelentés: egy cselekvés megvalósult-e vagy nem

VALLÁSOS ÉRVELÉS A POLITIKAI DISKURZUSBAN

parlamenti gyűlés, En Berenguer Girart a városi lakosság képviselőjében válaszol a királynak:

*„Nostre Seyor, qui és seyor de vós e de nós, vos ha mes en volentat d'aquesta bona paraula que vós nos havets dita. **E plàcia a él que nos puscam respondre en tal manera, que vós puscats complir vostra volentat a honor de Déu e de vós.**” (Jau 49)*

‘A mi Urunk, aki neked is urad és nekünk is, adta a szádba azokat a jó szavakat, amelyeket elmondtál nekünk. És **tessék neki, hogy** mi képesek legyünk úgy felelni, hogy a teljesülhessen a te akaratod Isten dicsőségére és a sajátodra.’

- a beszélő a kívánt állapot megvalósítását Istentől várja → direktíva Isten felé → laterális BA?
- ennek azonban hangot ad → azt szeretné, hogy erről a jelen lévő emberek is tudomást szerezzenek → laterális BA?
- nehéz megítélni mai szemmel a korabeli beszélői szándékokat!
- a kontextusok többségében a beszélő nem közvetlenül szólítja meg Istent, a nemverbális gesztusok jelzése ellentmondó lehet
- két BA-típussal hozható összefüggésbe

Expresszívák:

- illokúciós lényege: a beszédaktus ősziinteségi feltételének a kifejezése

Direktívák:

- ősziinteségi feltétel: B azt akarja, hogy H megtegye A-t
- lényegi feltétel: B megkísérli rávenni H-t, hogy a propozíciós tartalomnak megfelelően alakítsa viselkedését
- B akaratot, kívánságot fejez ki \rightarrow elvár-e valamiféle szerepet H-tól annak megvalósulásában?

EXPRESSZÍVA?

- a nyelvtani forma (E/3)
- a korabeli nyelvhasználó intuíciója:

Simó Salvador, Barcelona püspöke 1442. október 19-ei parlamenti beszédében Szent Ágostontól idéz egy szövegrészt, majd katalánra fordítja:

„Utinam ergo qui nos modo excercent conuertantur et nobiscum excerceantur” (...) *„Plàcia a Déu que aquests se convertescan e ab nosaltres sien exercitats.”* (Parl 189, 20)

’Tessék Istennek, hogy ők is megtérjenek és velünk együtt tétessenek próbára.’ (*utinam* ’bárcsak, vajha’)

- a diskurzus bizonyos pontjain jelenik meg, annak felépítésében szerepet tölt be
- „értékelő lezárás”, egyszerre irányul Isten és a jelenlévők felé

Kontextus: A király tárgyal az urakkal a teendőkről, és miután megegyezésre jutottak, az urak megígérik, hogy úgy lesz, a király így zárja a párbeszédet:

*Dix lo senyor rei: - Així **plàcia** a nostre senyor **Déus que es faça.** (Munt I 213)*

‘Azt mondta a király: - **Úgy tessék** a mi urunknak Istenünknek, **hogy** így legyen.’

Szubjektifikáció: egy nyelvi forma képessé válik a beszélő szubjektív nézőpontjának kifejezésére

felháborodást fejez ki egy előzetesen a kontextusban felmerült állítással kapcsolatban

Kontextus: a jó barcelonai gróf a német császár felesége becsületéért megy harcolni, a lovagokkal beszélget, akik hüledeznek, hogy csak egyetlen társsal akar menni és felajánlják, hogy akár 500-an vagy 1000-en is elmennek vele. A gróf azonban így válaszol:

– *No plàcia a Déu – dix lo chomte -, que ja ab mi no irà mas ·I· companyó e ·X· escuders qui·m servesquen;* (Desc II 49,25)

’ – **Ne tessék Istennek (tkp. ’szó sem lehet róla’)** – mondta a gróf -, velem ugyan nem megy több, csak egyetlen társ és a szolgálatomra tíz fegyverhordozó.’

DIREKTÍVA?

- E/2-ben, közvetlenül Istenhez
- egyetlen szöveg (Muntaner), egyéni elbeszélői stílus?
- nem elemezhetjük pusztán expresszívaként
- számításba kell vennünk az Istennek címzett direktíva BA-t is
- a kontextusok hasonlóak: a diskurzus olyan pontján, ahol a beszélő értékelést fejez ki, és Isten segítségét, áldását vagy Isten haragját, bosszúját kéri a szóban forgó dologra

Összefoglalás: a kifejezés konvencionális fordulatként önálló fejlődési útra lépett, szubjektifikáción ment keresztül

EMBERI CÍMZETTEK FELÉ IRÁNYULÓ BA-K

Két nagy típus:

- **engedély, hozzájárulás, jóváhagyás kérése** (a kérés a beszélő saját cselekvésére vagy valamely független dologra vonatkozik) (17 pld)

*Respòs En Jacme Pere: - Pare senyor, **plàcia-us que** jo no meta negun en mon lloc en aquests afers, mas jo en persona que hi vaja. Que tot ço, senyor, que vós deïts, és veritat; que tots seran morts o preses; e així, **plàcia-us que** jo n'haja aquesta honor. (Munt I 100)*

‘Jacme Pere így válaszolt: - Apámuram, **tessék neked, hogy** ne kelljen senkit a magam helyébe tennem ezekben az ügyekben, hanem én személyesen mehessek. Mindaz, uram, amit mondasz, igaz; hogy mindannyian meg fognak halni vagy fogságba esnek; így hát, **tessék neked, hogy** enyém lehessen ez a dicsőség.’

- rokon szerkezetek figyelembevétele
- a hatalommal bíró személy tetszése, jóváhagyása a cselekvés végrehajtásának előfeltétele (vö. *sisplau*)
- *ploure* mint performatívum: jóváhagyás, engedély ‚jóváhagyom / engedélyezem’

Kontextus: Abolcásim, egy szaracén mondja, akit a kormányzó követségbe küldött a királyhoz:

e, si a vós plau, jo tornaré a l'alcayt e dir-les-li he. E nós dixem: „A nós bé plau que y anets, e que les li digats, (Jau 351)

‘és, **ha teszik neked (tkp. ha jónak látod)**, visszamegyek a kormányzóhoz, és megmondom neki. És azt mondtuk: “**Igen tetszik nekünk, hogy menj és mondd meg neki,**’ (fej. többes, **tkp. ‘Rendben/Jóváhagyom, menj és mondd meg neki!’)**”

- szószerinti értelmezés! ‘hagyd/hagyja jóvá / engedélyezze’
- a legkorábbi szövegben (I. Jakab krónikája) csupán az első típus tűnik fel

2. típus: a címzett fél cselekvésére vonatkozó kérés, javaslat (41 pld)

- később jelenik meg, a későbbi szövegekben csaknem kizárólagossá válik
- azonos az alany, a 15. század közepe táján új nyelvtani szerkezet: *plaire* + főnévi igenév
- az első típus eltűnik, még a nem főnévi igeneves példákban sem fordul elő
- **megváltozott jelentés:** a B nem jóváhagyást, hanem egy cselekvést vár H-tól, de formailag a felszólítás nem erre vonatkozik
- közvetett direktívaként, udvariassági stratégiaként értelmezhető

Kontextus: a király megparancsolja az admirálisnak, hogy 500 lovassal és az infánszal együtt azonnal Mallorcára menjen.

*E l'almirall, qui era molt savi cavaller, dix al senyor rei: – Senyor, mercè; **plàcia-us que** em perdonets d'açò que us vull demanar.*

Dix lo senyor rei: – Almirall, demanats tot segurament, e deïts ço que volrets dir.

*– Senyor, doncs **plàcia-us que** ens digats què és açò que us mou que nós anem a Mallorca. (Munt I 226)*

‘Az admirális, aki igen bölcs ember volt, azt mondta a királynak:
- Elnézést, Uram; **tessék neked, hogy** megbocsásd (**tkp. Kérlek, bocsásd meg**), amit kérdezni akarok.

A király azt mondta:

– Admirális, kérdezz csak nyugodtan, és mondd, amit mondani akarsz.

– Uram, akkor hát **tessék neked, hogy** megmondd (**tkp. Kérlek, mondd meg**) nekünk, mi motivál, hogy minket Mallorcára küldj.’

A BA-RA UTALÓ NYELVI ELEMEEK

leíró használat:

- *pregar* 'kér' (11), *trameteren-lo a pregar* 'elküldetett, hogy megkérje' (1), *a precs* 'kérésére' (1), *demanar llicència* 'engedélyt kér' (1) (E/1), *demanar* 'kér' (2), *suplicar* 'kérlel/könyörög' (4), *requerir* 'kér/kérelmez, igényel, elvár' (1)
- *tramís missatge* 'üzent', *tramès-li a dir* 'üzent' (2)

performatív használat:

- *suplicar* 'kérlel/könyörög' (5), *pregar* 'kér' (3)
- *requerir* 'kér/kérelmez, igényel, elvár' (3), *demanar* 'kér' (2), *exortar* 'buzdít/int' (1): csak összetételben

- nincs egy az egyhez megfelelés a BA-ige és a végrehajtott BA illokúciós értéke között
- leggyakrabban a semleges, általános használatú ‘kér’ → direktívák: a típust jelezheti
- figyelembe kell vennünk az előfordulások bővebb kontextusát: a szöveggörnyezetet, a kérés tartalmát, a beszélő és a címzett közötti viszonyt, a kérés “súlyára” vonatkozó enciklopédikus információkat, a szöveg műfaját, stb.
- direktívák végrehajtására alkalmas egyéb szerkezetek környezetében megjelenő BA-igék
- a címzettek a korai kontextusokban szinte kizárólagosan a társadalmi hierarchiában magasabb ranggal rendelkező személyek: a király, a pápa, az infáns, az admirális, herceg, stb.

PLAURE-SZERKEZET

UDVARIASSÁG: BROWN ÉS LEVINSON (1978)

- direktíva: inherensen arculatfenyegető
- H negatív arculatát fenyegeti azáltal, hogy korlátozza a cselekvés és választás szabadságában
- orvosló jóvátétel, „pozitív” és „negatív” udvariasság

Engedélykérő direktívák:

- nemcsak H, de B negatív és pozitív arculata is veszélybe kerül a BA végrehajtásával
- a B nem orvosolva hajtja végre az AFA-t
- a nyelvi forma a BA-ige performatív használatán alapul, a B a jóváhagyás BA-ának végrehajtására kéri a hallgatót, szószerinti felszólítás, nem indirekt

EGYÉB DIREKTÍVÁK: INDIREKT KÉRÉSEK

- itt a kérés nem a H tetszésének kinyilvánítására vonatkozik, hanem a H egy cselekvésére

A vizsgált stratégia:

- a beszélő a „mikrofonba”, azon belül „orvosolva” hajtja végre az AFA-t
- negatív udvariasság: a B a H negatív arculatára van tekintettel (*Legyél indirekt!, Minimalizáld a ráhatást (nyomásgyakorlást)!*)
 - a kérés hangsúlyát a cselekvésről a címzettnek az arra való hajlandóságára, tetszésére helyezi át
 - a kért cselekvés végrehajtása a H saját döntésén múlik
- pozitív udvariasság: a B a H pozitív arculatára van tekintettel (*Legyél tekintettel a H érdekeire, szükségleteire, akaratára!*)
 - a B kifejezi, hogy törődik B érzéseivel, tetszésével
- e stratégiák nem zárják ki egymást, együttesen is megjelenhetnek, egy BA végrehajtása mind a pozitív, mind a negatív arculatra hatással lehet egyidejűleg

KONKLÚZIÓK

a történeti BA-kutatásra nézve:

- a hasonló funkciójú szerkezeteket együtt érdemes vizsgálni
- a szerkezet összes funkciója nem írható le az udvariasság körében, történetileg változhat a funkció
- konstrukciók szerepe a grammatikalizációban: egyazon lexéma különféle konstrukciókban a jelentésváltozás különféle irányába mozdulhat el
- az automatikus, kvantitatív elemzés nem elégséges, a kvalitatív kontextuális elemzés elengedhetetlen
- a BA-igék is csak így informatívak, önmagukban nem sok információt adnak egy szerkezet funkciójáról, alakulásáról
- BA-igék a vizsgált nyelvállapotban, eltérések a mai nyelvállapottól
- figyelembe kell venni: a társas kontextust, a direktíva tartalmát, enciklopédikus információkat, az interakció felépítését és benne a kérdéses megnyilatkozás helyét és szerepét, az adott kor kulturális közegét
- a magyar *tessék/tetszik* használatai?

KÖSZÖNÖM A FIGYELMET!

TESSÉK KÉRDEZNI!

JÓ ÉTVÁGYAT!